

kulturelle kamp var etableringen af danske skoler, der muliggjorde både en dansk kulturel påvirkning og en bekendelse til det danske. Forf. redegør detaljeret for mindretallets problemer med økonomien, de britiske og tyske myndigheder, lærermangelen og boligangelen i forbindelse med oprettelsen af nye danske skoler. Anført og stramt styret af skoleforeningens leder Bernhard Hansen lykkedes det 1945-1948 at bygge et danskorienteret skolevæsen med 52 skoler op. Bogens sidste hovedafsnit beskæftiger sig med bevægelsens sociale tiltag, sydslesvighjælpen og etableringen af et dansk sundhedsvæsen. Forf. imødegår i dette afsnit den daværende kritik fra tysk side om, at de nydanske var »Speck-dänen«. S. 237 påpeges det, at der i 1946 var knap 29.000 der modtog hjælpen, og hele 80.000 der stemte på SSW. Overfor dette argument kan indvendes, at der dels var ventetid på at blive SSF-medlem (s. 51), hvilket var en forudsætning for at modtage hjælpen, og at der dels var en karenstid for at opnå hjælpen (s. 237f). Med de sociale problemer, der prægede de første efterkrigsår, virker det sandsynligt, at muligheden for materiel hjælp har været en medvirkende årsag til den eksplosive tilslutning til SSF og SSW. Hermed ikke sagt, at det er den eneste.

Selv om man godt kunne ønske sig, at forf. i højere grad ville løsrive sig fra mindretallets selvforståelse, så er bogen et spændende og indlevende bidrag til forståelsen af det danske mindretal i Sydslesvig og grænseegnen generelt. Fremstillingen kommer ikke ud over at se udviklingen gennem mindretallets briller, men de mange interviews bærer fortællingen frem og tegner en række fascinerende tidsbilleder. Sprogligt er bd. 2 langt mere gennemarbejdet end det første, omend det stadig kan være svært at skelne mellem, hvornår det er et interview, og hvornår det er forf., der taler. Hvis dette er tilsigtet, havde det været ønskeligt med en indledende diskussion af fremgangsmådens implikationer. Begge bøger indeholder en række illustrationer, der understøtter fortællingen. Dog virker portrætterne bd. 2 s. 60-61 fejlplacerede i forhold til teksten, og man savner i allerhøjeste grad et kort, der placerer tekstens mange lokaliteter.

Klaus Petersen

WILHELM CHRISTMAS-MØLLER: Obersten og kommandøren. Efterretningstjeneste, sikkerhedspolitik og Socialdemokrati 1945-1955, Gyldendal 1995, 274 s.

Bogen om den danske militære efterretningstjeneste i perioden 1945-1955 blev Wilhelm Christmas Møllers (WCM) sidste offentliggjorte arbejde. I bogen giver Christmas Møller plads til en skildring af sin personlige udvikling og en række erindringsglimt. Dermed formulerer han i denne bog selv et stykke af sit eftermæle. »Obersten og Kommandøren« handler derfor i lige så høj grad om den unge konservativt orienterede studentermedhjælp i Forsvarets Efterretningstjeneste (FET) vurderet af den modne historiske og politiske analytiker med et systemkritisk udgangspunkt, som den handler om efterretningstjenesten, sikkerhedspolitikken og socialdemokratiet.

Den danske militære efterretningstjeneste og det militære E-arbejde er for perioden indtil 1945 beskrevet meget detaljeret i Hans Chr. Bjergs bog om »Ligaen« fra 1985. Der er ikke mange hemmeligheder om E-stoffets indhent-

ning, bearbejdning og videregivelse, som vi ikke kender herfra. Perioden 1940-45 er dog på en række områder præget af anomale tilstande, idet der i vid udstrækning arbejdes for en fremmed magt (England) og under specielle vilkår med den officielle fjende i landet. I »Obersten og Kommandøren« dækkes perioden 1945-55, der indbefatter både den militære normaliserings- og genopbygningsfase indtil underskrivelsen af Atlantpagten og den danske militære opbygning indenfor rammerne af NATO.

Fremstillingen af E-tjenestens rolle i relation til den samlede sikkerhedspolitik er dog udpræget skitseagtig, selvom der også inddrages mere generelt stof fra den internationale politiks teorier, og vi kommer på ingen områder i nærheden af den detailindsigt, der er leveret for perioden inden. Alligevel har en fremstilling om emnet for denne periode stor interesse. Danmarks stilling under den kolde krig er netop forskningsmæssigt ved at blive bearbejdet, og E-tjenestens placering i forbindelse med dansk militær- og sikkerhedspolitik nyorganisering er et hidtil næsten ubeskrevet område. Ikke mindst E-tjenestens betydning for etableringen af det trusselsbillede, der tegnede sig i forbindelse med Danmarks tilslutning til Atlantpagten er selvfølgelig vigtigt. Dertil kommer at E-arbejdet er omgivet med mange myter, og detaljer om funktion og arbejdsområde er for det meste kun kendt fra sager i dagspressen eller fra litteratur, der afsøger stoffet for dramatiske episoder.

Med WCM's bog kommer vi et langt stykke videre end de hidtidige spredte artikler og indlæg. Vi får i brede træk beskrevet arbejdsmetoder, samarbejdsrelationer til andre E-tjenester, med andre sikkerhedsorganer, med politisk betoned organisationer i »gråzonen« og vi får gennemgået etableringen af et af tjenestens store projekter, en systematisk lyttetjeneste for radiomeddelelser mm. Endelig får vi detaljer om oprettelsen af en fælles militær E-tjeneste i forbindelse med værnintegreringen og dannelsen af en forsvarsstab i 1950 – og ikke mindst en placering og karakteristik af de to chefer i perioden op til midt i 1960'erne, Oberst H. M. Lunding og Kommandør P. A. Mørch.

WCM fremhæver overbevisende, hvordan E-tjenesten lever videre på de personlige forbindelser og de erfaringer, der blev skabt under krigen, at fx indhentning af efterretninger om skibspassager – parallelt med forholdene under besættelsen – er et af kerneområderne og noget af det, der kan udveksles med venligtsindede staters E-tjenester, og at et solidt forbindelsesnet til udenlandske officerer og toneangivende danskere er vigtigt. Først da krigsgenerationens officerer pensioneres i løbet af 1960'erne skifter arbejdsmetoder og -felter, hvad der dog falder udenfor WCM's analyser, selvom han ikke tager afgrænsningen til 1955 meget bogstaveligt.

Blandt de mere farverige afsnit er gennemgangen af opbygningen af et »muldvarpe« net på basis af tidligere borgerlige modstandsfolk finansieret af ledende erhvervsfolk og med et naivt-konspiratorisk skær over sine aktiviteter – i modsætning til det professionelle E-arbejde, der netop skildres med vægt på kompetence og professionalismisme.

»Obersten og kommandøren« giver således besked om ganske meget i forhold til, hvor lidt vi har vidst i forvejen. Vi ved dog stadig ikke meget om hvilket trusselsbillede E-tjenesten formidlede til beslutningstagerne i afgørende situationer og hvilken betydning informationerne havde for deres afgørelser. WCM forsøger således ikke at inddrage andet tilgængeligt materiale til belysning af beslutningstagningen. WCM's bog er skrevet inden udgivelsen af Poul Villaumes

store undersøgelse om Danmark under den kolde krig. Alene her er der beskrevet en række situationer, hvor E-tjenesten og dens officielle eller uofficielle meddelelser indgår. Poul Villaume specificerer ikke hvilken betydning E-rapporterne har haft. Det er muligt at WCM med sin særlige synsvinkel og sit specielle materiale kunne være nået længere, hvis det var forsøgt.

Det er WCM's hovedtese, at E-tjenesten i sin daværende form, med den daværende chef (Lunding) og med det materiale, der blev produceret, var et socialdemokratisk projekt. Materiale udover det snævert militærfaglige var det i særlig grad Socialdemokratiet, der havde brug for, det gælder især meddelelser om de danske kommunister og oplysninger om en række særlige aspekter i den internationale politik, som FET kunne producere. Derfor var det Socialdemokratiet, der skaffede midlerne, der dækkede E-tjenesten, når der var problemer, og som også sikrede, at den militære E-tjeneste stod sig godt, når der var ressortkampe, specielt med PET.

WCM's får godtgjort hovedtesen, men detaljerne står svagt og det gør det heller ikke lettere, at Socialdemokratiet i det meste af perioden også repræsenterer regeringsmagten. Så er det som partileder eller som regeringsleder, at fx Hedtoft modtager de hemmelige rapporter?

Ikke mindst når der skal analyseres politisk er der i fremstillingen mange slutninger *e silentio*, især om hvorvidt konkrete sager har været konfirmeret politisk. WCM beskriver i disse tilfælde loyalt det manglende eller det svage kildemateriale, angiver sit gæt, men lader derefter i flere tilfælde gættet indgå meget direkte i den videre analyse. Et af de mere oplagte eksempler herpå er E-tjenestens betydning for den danske tilslutning til Atlantpagten.

At en fremstilling med dette emneområde har kunnet skrives på grundlag af et dansk materiale er i sig selv opsigtsvækkende i betragtning af de velkendte problemer med at få adgang til et dansk officielt materiale for denne periodes vedkommende. Det skyldes i hovedsagen, at WCM har skaffet sig adgang til et enkelt omfattende privatarkiv, hvori indgår en del institutionelt materiale. Det nævnte arkiv, fra FET's souschef i perioden, Kommandør P. A. Mørch, er som WCM også selv fremhæver, et udpræget eftermælearkiv, hvor særlig de papirer er lagt ind, der kan belyse de personlige succes'er og de personlige projekter. Vi kommer herigennem personligt og fagligt tæt på P. A. Mørch – og WCM får tegnet et psykologisk overbevisende og overvejende positivt portræt af Kommandøren, mens Obersten (Lunding) står svagere i konturerne. Her har WCM kun en temmelig tynd erindringsbog fra 1970 at bygge på.

WCM er i flere af sine afsnit meget kildenær og et par store rapporter fra Mørchs arkiv refereres udførligt. Både arkivmaterialet og det materiale, der anvendes herudover er dog springende i emner, i synsvinkler og i den placering materialet har haft i det efterretningsmæssige og politiske sagsforløb. Derfor er fremstillingen af E-arbejdet i perioden også blevet springende. Synsvinklen skifter fra det meget overordnede om Danmarks eller den vestlige verdens sikkerhed over Socialdemokratiet i den politiske proces til det meget snævre byggende på interne manøvrer i FET eller på de personlige erindringer. Mange steder er forbindelseslinjerne mellem planerne tynde.

Det er tydeligt, at bogen om Obersten og Kommandøren har været et meget personligt projekt for WCM – og det er der kommet en bog ud af, der har mange spændende, hidtil ukendte og ikke mindst meget personligt opfattede beskrivelser og analyser af perioden. Bogen om den militære E-tjenestes betydning for

dansk politik under den kolde krig er det derimod ikke. Med den fornyede debat om adgang til kildemateriale fra den kolde krigs tid, der er fulgt efter debatten om dansk a-våbenpolitik og Thulebasen, dukker der måske muligheder op for, at en sådan bog kan skrives engang.

Palle Roslyng-Jensen

POUL NYBOE ANDERSEN: Thorkil Kristensen. En ener i dansk politik. Odense Universitetsforlag 1994, 241 s., ill., kr 190.

Både Nyboe Andersen og Thorkil Kristensen var politikere, der så politik og saglighed som to sider af samme sag. Nyboe Andersen hørte til den lille gruppe personer, der havde privat omgang med TK, så forfatteren har forudsætninger for at give en indlevet beskrivelse af TK's liv og levned. Nyboe Andersen er da også solidarisk med sin »genstand«, men han lægger ikke skjul på de mindre positive og mindre fremkommelige sider ved Thorkil Kristensen. Tilsvarende får Venstres politiske linie i 1950'erne ofte kritiske ord med på vejen.

Som ventet gøres der ikke meget ud af TK's barndom, men dog betragteligt mere end TK i sine erindringer kunne få sig selv til at delagtiggøre offentligheden i. Grundigere beskrevet er vejen til professoratet på Århus Universitet, som siden blev skiftet ud med et professorat på Handelshøjskolen i København. Tilsvarende med den vigtige post i formandsskabet for Arbejds- og Forligsnævnet under besættelsen – hvilket næppe gjorde ham til en populær person i fagbevægelsen – og medlemskabet af Professorudvalget, der skulle overveje, hvilke økonomiske foranstaltninger, der kunne tages i brug efter befrielsen, først og fremmest for at hindre inflation.

Som nylået folketingsmedlem blev TK finansminister på partisekretær Harald Petersens foranledning. I disse år, fra 1945-47, opstod de første brudflader i forhold til partiet, omkring Knud Kristensens fremfærd i sagen om hjemmestyreordningen for Færøerne og navnlig hans reaktionære populisme – »statsministerens private krigsførelse« som Nyboe Andersen kalder den – i Sydslesvigsagen. I regeringen gav TK udtryk for sin modstand mod statsministerens linie, men lagde bånd på sig selv af hensyn til regeringens sammenhold og overlevelse. Resultatet blev nok, at der ikke blev lagt maksimalt pres på Knud Kristensen. I den anden periode som finansminister, 1950-53, var der ikke så store problemer, fx. havde TK ikke besvær med at få begge partiers tilslutning til den fremlagte økonomiske politik. Her var TK autoriteten. Alligevel fandt han det nødvendigt at true med sin afgang, hvis regeringen imødekom oppositionens økonomiske krav – en fremgangsmåde Nyboe Andersen er skeptisk over for.

TK mente ikke, at disciplin var så nødvendig, når Venstre var i opposition, og det er en af Nyboe Andersens pointer, at uenigheden mellem TK og resten af gruppen kun kom til andres kendskab i oppositionstiden (hvilket dog var den længste). Derfor, mener Nyboe Andersen, havde Erik Eriksen heller ikke grund til at tøve ved regeringsdannelsen i 1957. Erik Eriksen afstod fra at danne en ren Venstre-regering, blandt andet med den begrundelse, at han ikke var sikker på TK's loyalitet.

Når man ser på forløbet fra 1945 til 1957 kan Erik Eriksen næppe fortænkes i sine betænkkeligheder. Især TK's støtte til den socialdemokratiske regering i 1955